

DARIJUS BEINORAVIČIUS

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

VERTYBĖS IR TEISĖ

Values and Rights

SUMMARY

Values, that embody and express the common interests of the whole society or of its majority at least, are regarded as social values. Contemporary society recognizes as inalienable the natural human rights to life, health, property, honor and dignity, inviolability of private life, religion and freedom of conscience, and thought, etc. It can be maintained that, in a society where human rights are respected and the interests of every individual are recognized, values such as freedom, honor and dignity become the fundamental values for the society as a whole. The article analyzes the process of value “socialization”: how value becomes the rule of human behavior, how it finds its final confirmation in legal principles and norms. Since the legal principles are based on values, they are flexible and adaptable to the changing society and its value system.

SANTRAUKA

Visuomeninėmis vertybėmis laikoma tai, kas visuotinai pripažįstama ir kas išreiškia bendrus tam tikros visuomenės ar didžiosios jos dalies interesus. Visuomenėje gerbiamos visos prigimtines žmogaus teisės ir laisvės – gyvybė, sveikata, nuosavybė, garbė ir orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas, sveikata, nuosavybė, įsitikinimų, sąžinės, minčių, tikėjimo laisvė ir kitos. Galima teigti, kad tokioje visuomenėje, kur gerbiamos žmogaus teisės ir kiekvieno žmogaus patenkinami interesai, yra pripažįstamos ir vertybės, o tokios kaip laisvė ar garbė ir orumas tampa visos visuomenės pamatinėmis vertybėmis. Straipsnyje analizuojamas vertybės „socialėjimas“ – tapimas elgesio taisykle, kuri galutinai įtvirtinama teisės principais ir normomis. Teisės principai yra paremti vertybėmis ir jas išreiškia, todėl yra lankstūs, prisitaiko prie kintančios visuomenės ir jos vertybių.

IŽANGA

Šių dienų daugumos valstybių tikslas yra tapti teisine valstybė. Teisinės valstybės tikslas yra įtvirtintas aukščiausiame šalies akte – Konstitucijoje. Ne išimtis yra

RAKTAŽODŽIAI: vertybė, teisė, teisės principai, visuomenė, moralės normos.

KEY WORDS: value, law, principles of law, society, moral norms.

Lietuvos Respublika. Konstitucijos preambulėje įtvirtinta, kad lietuvių tauta siekia atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės.

Teisinė valstybė – ne tik viena aukščiausių vertybių, įtvirtinanti humanistinius pradus, teisingumą, bet ir praktinis gyvenimo gerovės, laisvės, kovos su biurokratija būdas, visuomeninės valdžios įgyvendinimo forma. Ši forma suvokiama kaip tinkamiausia.

Teisinės valstybės samprata atskleidžia šiuolaikinės demokratijos siekį būti teisinėmis socialinėmis valstybėmis, t. y. tokiomis valstybėmis, kurios siekia sudaryti asmeniui realias galimybes pasinaudoti šalies teisės aktuose formaliai išdėstytomis žmogaus teisėmis. O teisinės valstybės uždavinys yra padėti visuomenėje gyvenantiems subjektams įgyvendinti savo teises tais atvejais, kai subjektas nepajėgus pareigų vykdymu susikurti savo teisėms įgyvendinti reikalingo gėrio.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnyje yra įtvirtintos pamatinės konstitucinės vertybės – valstybės nepriklausomybė, demokratija ir respublika, kad jos yra tarpusavyje susijusios ir sudaro Lietuvos valstybę. Žmogaus teisių apsaugą Konstitucinis Teismas vadina tam tikrų konstitucinių vertybių apsauga.

Teisės kaip vertybės vertinimas priklauso nuo istoriškai sąlygiško teisės su-

vokimo, nes pasikeitus teisės sampratai, kartu pasikeičia ir suvokimas, kokia turėtų būti teisė. Šio socialinio reiškinio vertybinė teorija sutapatinama kartu su visuomenėje susiformavusiomis nuostatomis, apibūdinančiomis teisę kaip tam tikrą idealą ar siekiamybę. Vertybės buvo tirtos ir tebetiriamos įvairiais požiūriais. Vertybes galima interpretuoti taip pat įvairiai: filosofiniu, sociologiniu, psichologiniu, edukologiniu ir kitais požiūriais. Vertybių tyrimas nėra paprastas klausimas, tai priklauso nuo metodologinės prieigos, gebėjimo suprasti vertybių turinio erdvę. Pats terminas „vertybė“ etimologiškai susijęs su terminu „vertinti“. Natūralu, kad tokiu atveju sunku išvengti ir subjektyvumo ar dviprasmiškumo. Greičiausiai tokiu atveju vertybės vertinimas praeina tam tikrą patikrinimo ir pasitikrinimo programą. Tačiau retai analizuojant vertybės sampratą keliamas ir jos reikšmės klausimas. Tokia reikšmė neabejotina teisei tiek doktrinos atžvilgiu, tiek praktikoje – priimant teisės normas bei teisę taikant. Vertybė per teisę tampa socialia, anot Leo Strausso „pats žmogiškumas yra socialumas“ (2017, 150). Kadangi žmogus iš prigimties yra socialus, jo prigimties tobulumas apima didžiausią socialinę dorybę – teisingumą, kuris, kaip ir teisė, yra prigimtinis. Teisės principas, turintis prigimtinės teisės statusą, teisę greičiausiai sieja su vertybėmis tiek teorijoje, tiek teisės praktikoje.

I. TEISĖS PRINCIPAI – VERTYBIŲ ŠALTINIS TEISEI

Teisės principus lyginant su vertybėmis, akivaizdus gana artimas jų ryšys. Teisės saugoma vertybė – tai teisės principo turinį ir reikšmingumą nulemianti

kategorija. Vertybė tampa teisės principu, kai ji atpažįstama, pavadinama ir įtvirtinama teisinėje tvarkoje. Tiek teisės principai, tiek vertybės reguliuoja socia-

linį žmonių elgesį, turi tokį pat tikslą, į kurį nukreipti įpareigojimai, leidimai, draudimai. Teisės principai ir vertybės, įtvirtintos valstybės teisės aktų tekstu formuluotėse, tiesiogiai kyla iš jų arba yra jų vediniai.

Teisės principai turi stiprų vertybinį pagrindą ir kartu yra lankstūs – tai parodo, kad jų turinys nėra amžinas ar nekintamas, o tai labai priklauso ir nuo visuomenės vertybių pokyčio. Atskleidama teisės principo prigimtis bei socialinę paskirtį, jais remiantis įgyvendinama teisė.

Šių dienų mūsų valstybės teisinės sistemos ypatumu tapo Konstitucijos imperatyvų ir vertybių daroma įtaka visoms teisės sritims. Vertybė yra bendras, pripažįstamas, pirmiausia pačių visuomenės narių supratimas (įsivaizdavimas) apie norimą, pageidautiną socialinės sistemos bei jos gyvavimo tipą (Bakševičienė 2004, 21). Ji egzistuoja visuomenėje ir daro įtaką narių kasdieniam mąstymo būdui, elgesiui be nuolatinės analizės ir klausimo: kokia tai vertybė? Todėl įstatymų leidėjas, tikėdamasis palankios visuomenės reakcijos į teisės sistemą bei teisės normų reikalavimus, turi kuo labiau priartėti prie joje susiklosčiusių papročių, nesiūlyti jokių novatoriškų, neįprastų elgesio modelių. Taip pat iš to kyla reikalavimas teise paversti nusistovėjusias, visuotinai pripažįstamas ir įmanomas teisiškai apibrėžti moralės normas. Toks teisės priartinimas prie moralės yra natūrali teisės ir moralės santykio analizės išvada dėl prioritetinių moralės pozicijų, nors abu šiuos reiškinius – tiek teisę, tiek moralę – lemia socialiniai poreikiai ir jie veikia ta pačia kryptimi. Kiekvienas tei-

sės principas įtvirtina tam tikrą idealą, tai yra vertybę, kurios privalu siekti tiek leidžiant įstatymus, tiek taikant teisę. Teismai, vadovaudamiesi ir taikydami bendruosius teisės principus – teisingumo, protingumo, sąžiningumo ir kitus, kartu kaip vertybę priima teisingą, protingą, sąžiningą sprendimą byloje.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas nutarime yra pažymėjęs, kad „*vertybiniai teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijai yra bendrieji teisės principai, konkrečioje situacijoje užtikrinantys priešingų interesų pusiausvyrą, atsižvelgiant į situacijos ypatumus. Šie principai taikomi, kai teisės normos tam tikros faktinės situacijos apskritai nereglamentuoja arba reglamentuoja iš dalies*“ (LAT 2017). Šio teismo praktikoje nurodoma, kad sąžiningumas – tai vertybinis žmogaus elgesio matas, nustatomas pagal objektyvųjį ir subjektyvųjį kriterijus. Objektyviuoju požiūriu sąžiningumas suprantamas kaip žmogaus elgesys, atitinkantis protingumo ir teisingumo principų reikalavimus, t. y. rūpestingas ir atidus elgesys. Subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nusako asmens psichikos būklę konkrečioje situacijoje atsižvelgiant į asmens amžių, išsimokslinimą, patirtį, faktines bylos aplinkybes. Siekiant nustatyti, ar asmuo yra sąžiningas, būtina taikyti abu šiuos kriterijus.

Nors mokslinėse publikacijose, kuriose vienu ar kitu aspektu nagrinėjamas teisės ir vertybės santykio klausimas, minima ir daugiau savitomis metodologijomis pasižyminčių teisės sampratos teorijų, formuluojančių šiuo klausimu aktuales teiginius, kaip pagrindines iš tiesų galima išskirti dvi kryptis, iš kurių pasi-

rinkus vieną, prieinama skirtingų išvadų apie atitinkamą santykį: pozityvistinė metodologija besiremiančias doktrinas, kurias galima apibendrinamai vadinti teisiniu pozityvizmu, bei nepozityvistinė metodologija besiremiančias doktrinas. Nagrinėjant teisės ir vertybės santykio problemą įprasta rinktis vieną iš dviejų kelių: remtis pozityvistine metodologija ir tokiu būdu neigti teisės ir vertybės būtiną santykį iš esmės nekeliant klausimų, kokia teisinė tvarka turi būti, ar esanti teisinė sistema yra gera, t. y. kurti vertybinį požiūrį neutralią teisės sampratą, arba remtis nepozityvistine metodologija ir, pripažinus teisės ir moralės santykio būtinumą, orientuotis į vertybinėmis nuostatomis pagrįstą teisės turinį. Vertybių samprata priklauso nuo metodologinio požiūrio į jas. Kadangi vertybių sampratų yra gausybė, tai neidentifikavus metodologinės paradigmos ir „įsigalint ekonominiam požiūriui į vertybes, atmetant teologinį ir metafizinį požiūrius, atsiranda galimybė vertybes tik santykiškai palyginti su kitomis vertybėmis, nes nebelieka absoliutaus požiūrio į vertybes“ (Targamadžė 2017, 106).

Vis dėlto galima pažymėti, kad įvardytos metodologijos, bent Lietuvos teisės mokslo doktrinoje, yra sulaukusios tam tikrų kompleksinių kritinių vertinimų, kurie galėtų būti pamatas naujam požiūriui, kryptčiai, aiškinant teisės ir vertybės santykį realių visuomeninių santykių reguliavimo problemų, taip pat ir kylančių Lietuvoje, kontekste. Siekiant atskleisti teisės ir vertybės tikrąjį santykį, nepriimtina radikaliai sutapatinti teisinių ir moralinių tvarkų, arba priešingai – radikaliai jas atskirti. Prisiminus vadina-

mąjį kartinį teisinio pozityvizmo teiginį, jog nėra būtino teisės ir vertybės – moralės – ryšio, arba kitaip tariant – atskiriamumo tezė, kuri doktrinoje apibūdinama kaip suponuojanti, kad tik deskriptyvūs, t. y. nenorminiai, nevertybiniai, faktai, kurie dar gali būti įvardyti teisę determinuojančia praktika, yra teisės šaltiniai, ir paneigianti tai, kad norminiai, vertybiniai faktai (moralė, tradicijos, papročiai ar kiti socialiniai regulatoriai) taip pat gali būti teisės šaltiniai materialiaja prasme, pažymėtina, kad vienas pagrindinių teisinio pozityvizmo kritikos aspektų – išvelgiamas būtent pačios atskiriamumo tezės nepagrįstumas. Greita to, kad teisinio pozityvizmo metodologijoje vertybė nėra laikoma faktu, būtinai esančiu teisės šaltiniu, teisinis pozityvizmas, tirdamas teisę tokią, kokia ji yra, o ne kokia turėtų būti, dažnai pabrėžia, jog neįmanoma identifikuoti moralės, kuri siejama būtinu ryšiu su teise, nes bet kurioje visuomenėje egzistuoja moralinis pliuralizmas. Kitaip tariant – teisinio pozityvizmo atstovai iš esmės atkreipia dėmesį į vertybės santykinumą (reliatyvumą). Pažymėtina, kad akcentuodami anksčiau įvardytą vertybės „ypatybę“, teisinio pozityvizmo atstovai, be kita ko, apeliuoja į teisės vertybinį neutralumą, kuriame, sutinkant su jais, išvelgiamos teisės universalumo galimybės. Taigi teisinio pozityvizmo doktrinoje teisės ir moralės skyrimo būtinumas pagrindžiamas moralės santykinumu, kuris suvokiamas kaip trūkumas, iš esmės mažinantis moralės vertę. Akcentuojant atitinkamą moralės „bruožą“, vertybė gali būti įvardijama kaip skirtingus ir prieštarigus elgesio standartus

nustatančiu reguliatoriumi, kuo teisė, kaip elgesio reguliatorius, vargu ar galėtų būti „apkaltinta“. Priešingai – turbūt sutartinai pripažįstama, kad teisinė tvarka (turint omenyje tam tikrą teritoriją ir joje įsikūrusią visuomenę) yra universali, galiojanti visiems nepriklausomai nuo to, ar jai pritariama, ar nepitariama ir nepaisant to, ar žinoma apie ją.

Teisinio pozityvizmo kritika iš esmės grindžiama teisės ryšio su vertybėmis (teisės ir moralės santykio) pripažinimo būtinumu. Teisės ir moralės ryšį galima būtų neigti nebent tuo atveju, jeigu pavyktų įrodyti, kad apskritai jokios moralinės nuostatos neišreiškia šiuolaikinės teisės sampratos esmės. Vis dėlto kritiškai vertinant tai, kad teisinio pozityvizmo atstovai susiaurina teisės šaltinių lauką iki nenorminių, nevertybinių faktų (kas pripažinta esant nepagrįsta) bei, akcentuodami moralinį pliuralizmą, pernelyg apeliuoja į moralės kaip socialinio reguliatoriaus santykinumą ar netgi pritariant tiems autoriams, kurie reiškia abejones atitinkamos doktrinos pajėgumu pateikti atsakymus galutinių sprendimų priėmimo procese, tenka pripažinti, kad kritika nėra vienintelis aspektas, kuriuo remiantis galima kalbėti apie teisinį pozityvizmą.

Teisės raidos požiūriu Europoje iki Renesanso krikščioniškosiose šalyse žmonijos gyvenimas, tam tikra tvarka visuomenėje buvo kildinama iš vertybių, tai yra visumos pirmenybės prieš fragmentus ar dalis. Po Renesanso teisės sistema pamažu buvo atskirta nuo kitų sistemų, taip pat ir nuo religinių (krikščioniškųjų). Tik keli amžiai iškėlė pirmenybę valiai, tai yra atskirybės, frag-

mento, dalies autonomiją, atsiejant ją nuo visumos, taip pat ir tą visumą išreiškiančių kitų visuomenę apibūdinančių savybių – Dievo, moralės ir papročių. Šiandien mes balansuojame tarp valios – vadinamojo teisinio pozityvizmo ir vertybių – prigimtinės teisės ir toks balansavimas yra vadinamas santykiu. Tačiau ne krikščioniškose šalyse, kur religijos sistemos, kaip ir kitos sistemos, neatskirtos nuo teisės sistemos, vertybių klausimas ir šiandien yra ne tik filosofinė, demagoginė, bet ir reali tikrovė. Taigi tik kelis amžius, įsigalėjus teisiniui pozityvizmui Europoje, gyvename nutolę nuo vertybių, nors palyginti keli amžiai su visa žmonijos istorija yra tik lašas jūroje.

Taigi kyla klausimas: kas tos vertybės teisėje, kurios neapleido žmonijos jos gyvavimo kelyje, nors ir ne visada šitaip buvo vadinamos? Vertybės, tai visuomenės moralė, papročiai, jei norite, priklausomai nuo epochos ar tikinčiųjų grupių, – Dievas. Kitaip tariant, tai, kas gali būti racionalu, pagrindžiama, padedama paaiškinti, įtikinti, argumentuoti ir tik su viena sąlyga – tai turi būti visuotinai reikšminga, svarbu, visiems vertinga. Juk ir teisė viduramžiais buvo apibrėžiama kaip proto įsakas dėl bendrojo gėrio. Vadinasi, lakmuso popierėlis, parodantis, kad mes vadovaujamės vertybėmis, yra tiesiog sveikas protas, kuriuo ir vertiname, ar protinga, kas vyksta, turi tai kažkokią prasmę ir kur veda toks požiūris. Jei nepakanka proto, tada galima pasitelkti moralę – gražu, kas vyksta, padoru? Turbūt ne per daug būtų 10 Dievo įsakymų (tiems, kuriems tai dar turi poveikį, o kam neturi, žiūrėkime proto,

racionalumo ir papročių, nors įprasta tvarkos dinamika papročių sampratą pakankamai taip pat devalvavo), kad juos prisimintume ir pritaikytume, nors ir toje mus užgulusioje informacijos gau-

soje. Tik sutarę, kad vadovausimės racionalumo, pagrįstumo (gal ir moralumo) kriterijais, įgysime vertybinį pagrindą ir galėsime judėti pirmyn konstruodami pokyčių, reformų sistemos pamatus.

II. TEISĖS NORMŲ SANTYKIS SU MORALĖS NORMOMIS KAIP VERTYBIŲ INTEGRACIJA TEISĖJE

Pirmiausia nėra pagrindo nesutikti ir neatsižvelgti į faktą, jog teisininkai teisinėje praktikoje savo sprendimus dažniausiai grindžia ne kokiais nors moraliniais, bet būtent teisiniais argumentais, kuriems iš esmės pamatus ir padėjo teisinio pozityvizmo doktrina. Doktrina suteikia galimybes teisei tapti nuspėjama, stabiliai ir visuotinei, o atitinkamos doktrinos atstovų susistemintais ir išreikštais teisės normų galiojimo postulatais šiandien vadovaujamosi kaip aksiomomis, kurių įrodinėti nereikia, postuluojuojant, kad kiekviena teisės sistema turi formalius kriterijus, leidžiančius nustatyti, jog viena ar kita norma priklauso teisės normų sistemai (Lastauskienė 2006, 6). Kaip pagrindiniai teisės normų identifikavimo kriterijai, suformuluoti pozityvistų, įvardijama aplinkybė, jog teisės normas paskelbia valstybės įgaliotos institucijos, laikydamosios oficialios procedūros, bei tai, kad šių normų galiojimas garantuojamas valstybės prievarta. Pažymėtina, kad šie formalieji kriterijai, leidžiantys identifikuoti teisės normą, be kita ko, yra glaudžiai susiję su, kaip teigiama literatūroje, pozityvistų išvelgiama būtinybe analizuoti teisės principų ir normų išorinės išraiškos formą – teisinius dokumentus (tekstus). Kitaip tariant, teisinio pozityvizmo at-

stovų suformuluoti formalieji teisės normų atpažinimo kriterijai yra lėmę ir atitinkamus metodus (loginį, lingvistinį, tikrosios įstatymo leidėjo valios išsiaiškinimo ir kt.), naudojamus interpretuojant (aiškinant) teisinius tekstus.

Akivaizdu, kad galima suvokti formaliųjų teisinio pozityvizmo „laimėjimų“ praktinę naudą, jeigu atsižvelgiama į tai, kad praktiškai visa šiuolaikinės teisės sistema yra formalizuota, o teisės normos įtvirtintos atitinkamuose dokumentuose raštu daugeliu atvejų lakoniškai, dėl ko būtini tam tikri įrankiai teisės normos esmei pažinti ir suvokti, o svarbiausia – tinkamam praktiniam taikymui. Žinoma, galima manyti, kad formalieji teisės požymiai ir įvairūs aiškinimo metodai bei taisyklės yra aktualiausi teisininkams iš esmės jų tiesioginėje darbinėje veikloje ir ne tokie reikšmingi kitiems visuomenės nariams, tačiau kiekvienu atveju negalima neįžvelgti, kad ir ne tiesioginės, bet negincijamos įtakos jiems praktiškai susiduriant su teise jos taikymo procese, kada tampa svarbu tiksliai identifikuoti teisės normą, atskleisti jos esmę ir tokiu būdu tinkamai pritaikyti.

Taigi, nepaisant doktrinoje nurodomų pastabų, kad teisinio pozityvizmo atstovai, daugiausia dėmesio skirdami tokiai teisės pažinimo programai, kuri leistų

nustatyti formalius teisės normų, sukurtų žmonių valia, atpažinimo požymius ir suformuluoti konkrečius šių normų taikymo pagrindus, teisės normų vertinimo problemą transformuoja į teisės normų galiojimo pagrindų analizę (Finnis 2011, 77), būtent dėl pozityvizmo šiandieninė teisė įgijo apibrėžtumą ir pavidalą, kurį galima tirti moksliniais metodais.

Palankus teisės apskritai vertinimas lemia ir palankų įstatymo leidėjo ar įstatymų leidžiamosios institucijos, kaip tokios, vertinimą. Visa tai toliau skatina visuomenę laikyti teisės normų. Kodėl taip yra? Didžioji visuomenės dalis neturi teisinių žinių ir juolab nėra profesionali teisininkų auditorija. Neprofesionaliai auditorijai pranešimo pobūdis turi turėti tam tikrų ypatybių, jei norima, kad jis ją „pasiektų“. Socialinėje psichologijoje daug kas paaiškinama *euristiniais svarstymais*. Esmė ta, kad žmogus, suvokdamas, jog informacijos yra begalė, kad jis nespėja ir negali visko žinoti, tarsi automatizuoja tam tikras reakcijas, pavyzdžiui, reakciją į autoritetą. Gyvenimo patirtis išmoko mus reaguoti į tokius pranešimus, kuriais teigiama, kad jus pateikia žinomas specialistas, patikimas ir visuomenėje gerbiamas žmogus, arba pranešimus, kuriuose remiamasi, vadovaujamosi visuomenėje gerbtinomis vertybėmis. Euristinio kelio žmonės paprastai imasi, kai informacija labai „toli“ arba kai ji pilna detalių, kurių jie nesupranta. Jei teisė apskritai vertinama palankiai, jei visuomenėje ji yra vertybė, juolab jei įstatymų leidėjas visuomenėje yra autoritetingas, tai yra visos prielaidos, kad visuomenėje būtų gerbiamos teisės normos, jų paisoma, jų laikomasi.

Tenka pripažinti, kad iki to, kas ką tik aprašyta – iki pagarbos teisei, įstatymų leidėjui, net iki įstatymo leidėjo „naudingo“ požiūrio dėl moralės normų užrašymo susiformavimo Lietuvoje – ilgas kelias. Nuolatinė valdžioje esančių politinių partijų kaita nėra palanki terpė tam, kad subręstų įstatymų leidėjo požiūris į moralės normas atitinkančią įstatymų leidybą kaip į būtiną siekiant pagarbos visai teisės sistemai. Kita vertus, besikeičiant valdančiajai daugumai įstatymų leidybos institucijoje, stabili kita – teisminė – valdžia. Nors vyksta nuolatinė politinių nuostatų ir įstatymų kaita, teismai turi taikyti ir taiko teisę, jie be perstojo dirba su gyvenimiška ir teisine realybe. Štai čia, analizuojant laiko (istoriniu, nors ir palyginti trumpą laiko tarpą) aspektu, labai įdomi paties Lietuvos įstatymų leidėjo pozicija, kuriai iliustruoti pakanka ir kelių nuostatų, įtvirtintų įstatymuose, reglamentuojančiuose teismų veiklą.

Nuo nepriklausomybės laikotarpio ligi šių dienų, nors buvo ne viena teismų reforma, įstatymų leidėjų reiškiamą kritiką – teismų vaidmuo jų veiklos tapsmo vienu pagrindinių Lietuvos teisės šaltinių prasme, žvelgiant iš to paties įstatymų leidėjo pozicijų, – nuolat didėjo. Dėl nuolatinės politinių realijų kaitos neprišidėdamas prie teisės sistemos stabilumo įstatymų leidėjas tokio stabilumo „vairą“ po truputį perleidinėjo teismams, tad teismai iš tiesų „užsitarnavo“ išskirtinę padėtį institucijos, kuriai patikėta teisė vykdyti teisingumą ir garantuoti stabilumą nestabilioje įstatymų bazėje.

Žvelgiant moralės, kaip elgesio reguliatoriaus, požiūriu, aprašyta situacija suprantama: pasikeitus politinei sistemai

ir keičiantis įstatymų leidžiamosios institucijos struktūrai bei politinėms idėjoms, teismai ir teisėjai „išlaikė“ įprastai, stabiliai esančios, ta pačia (teisingumo vykdymo) veikla užsiimančios institucijos poziciją. Būtent jų sistema ir veikla įprastumo aspektu išliko daug artimesnė moralės normoms, nes moralė ir yra tai, kas įprasta, kas „arčiau“. Moralės normos „įaugusios“ į žmogaus sąmonę ir todėl „natūraliai“ vykdomos. „Chaotiškoje“ įstatymų leidybos situacijoje buvo būtina turėti instituciją, kuriai galima kelti patikimumo reikalavimus. Tokį būtinumą taip pat paaiškina socialinė psichologija, kurios išvadamis remiantis *situacijos kontrolės* jausmas (būtinai kiekvieno žmogaus prigimčiai) visuomet susijęs su *nusistovėjusiomis taisyklėmis* ir *gerai žinomais elgesio būdais*. Visa tai formuoja patyrimą ir svarbiausia – saugumo jausmą, padeda žmogui racionaliai paaiškinti elgesį, o tai jam būtina iš prigimties. Visu tuo paaiškinamas ir „natūralusnis“ teismų (kol kas – ne įstatymų leidėjo) vaidmens traktavimas, tai yra minėtas „vairo“ teismams perleidinėjimas (juk įstatymų leidėjai – tos pačios visuomenės nariai), anksčiau iliustruotas Lietuvos įstatymų pavyzdžiais.

Teisinio pozityvizmo atstovai, teigdami, kad teisės ir moralės santykis nėra būtinas, iš esmės paaiškina, jog nebūtinumas siejamas su tuo, kad nemoralė teisės norma nenustoją būti teisės norma, kas iš esmės reiškia tai, jog apskritai tokia norma egzistuoja faktiškai, formaliai iki tol, kol nėra panaikinama, nors kita vertus, gali būti ir praktiškai netaikoma arba, kitaip tariant, neveiksminga. Tuo tarpu prigimtinės teisės doktrina tarsi

suponuoja mintį, jog teisės ir moralės ryšys (santykio būtinumas) „gyvybiškai“ svarbus teisės egzistavimui (kaip teigiama prigimtinės teisės doktrinos atstovų, nemoralė teisė negali būti laikoma teise). Nors galima suprasti, kad čia omeny turima tai, kad neturėtų egzistuoti ir būti praktiškai taikoma teisė, neatitinkanti moralės, kaip bendrojo gėrio standarto, tačiau taip pat reikėtų pažymėti, kad tokiu savo teiginio apie teisės ir moralės santykį formulavimu prigimtinės teisės doktrinos atstovai apskritai nuvertina formaliuosius teisės normos požymius, o patį teisės ir moralės santykį apibūdina nekorektiškai. Manytina, kad naudojant atitinkamą formuluotę, akcentuojančią „būtinumo“ aspektą, reikėtų papildomai paaiškinti, jog teisės ir moralės santykis suvokiamas taip, kad tik teisė, atitinkanti visuomenės narių bendrai pripažintas moralines nuostatas, gali daryti veiksmingą poveikį jos nariams be papildomo prievartos elemento, tokiu būdu užtikrindama visuomenės stabilumą, gerovę ir darną. Kitokio pobūdžio „būtinumo“ elemento suvokimas, grindžiant teisės ir moralės ryšį, vargu ar gali būti pagrįstas, kadangi naivu būtų neigti tai, jog teisinėje sistemoje neatsirastų teisės normų, kurių, nors jos ir nepriimtinos visuomenės nariams, yra laikomasi, nes jos vis tiek yra teisės normos tol, kol nėra panaikintos.

Be to, kad prigimtinės teisės doktrinos tam tikras „neišbaigtumas“ grindžiant teisės ir moralės santykį pasireiškia realiai šiandieninėje visuomenėje kol kas sudėtingai įgyvendinama idėja, kad nemoralė teisė nėra teisė, t. y. kad amoralė teisės norma negalioja, be to, kad

prigimtinės teisės doktrinos šalininkai nepelnytai nuvertina formalius teisės požymius, tam tikru šios doktrinos „trūkumu“ galima būtų laikyti ir perdėtą orientavimąsi į „idealias“ teisės paieškas. Žinoma, tai nereiškia, kad apskritai neverta kalbėti apie teisingos, visuomenės moralines nuostatas, vertybines orientacijas atitinkančios teisės poreikį, tačiau tokie svarstymai šiuolaikinėje civilizuo-toje visuomenėje aktualūs tik tuomet, kai reikia spręsti konkrečias visuomeninių santykių reguliavimo problemas (realias situacijas, kurios vargu ar visada gali būti vienodai interpretuojamos net ir remiantis moralinio pobūdžio argumentais), bet ne siekiant visiems vienodai galinčios „įtikti“ teisinės tvarkos.

Remiantis iš esmės populiariausiu, labiausiai šiuolaikinėje visuomenėje paplitusiu teisės, kaip socialinio elgesio regulatoriaus, sukurto žmogaus, apibrėžimu, dėl kurio visiškai logiška ir pagrįsta laikytina pozityvistinės teisės tradicijos atstovų mintis, jog teisės norma išliekanti teisės norma net ir tada, kai nėra teisinga ir morali, kadangi teisinės tvarkos galiojimo negalima paneigti dėl jos normų turinio, manytina, reikėtų sutikti su tais autoriais, kurie, atsisakydami teisinio pozityvizmo akcentuojamos atskiriamumo tezės, nesiūlo tirti teisės tokios, kokia ji turėtų būti, o pabrėžia, jog teisė

turi būti tiriama tokia, kokia ji yra, tuo pačiu akcentuojant būtiną teisės ir objektyviai egzistuojančių norminių, vertybinių faktų (moralės, tradicijų, papročių ar kitų socialinių regulatorių) ryšį, t. y. juos laikant teisės šaltiniais.

Nors aiškinant teisės ir moralės santykio problemą įprasta pasiremti viena iš dviejų tyrimo metodologijų, t. y. pozityvistine arba nepozityvistine, nė viena iš jų, taikoma atskirai, nepateikia korektiško teisės ir moralės santykio pagrindimo, kadangi atitinkamai gali suponuoti arba griežtą teisinių ir moralinių tvarkų skyrimo idėją, arba radikaliai šias tvarkas sutapatinti. Atsižvelgiant į tai bei įvertinus teisinio pozityvizmo ir prigimtinės teisės doktrinos metodologijų teigiamybes ir trūkumus, analizuojant teisės ir moralės santykį, tikslinga remtis šių metodologijų sinteze. Vienas iš teisinį pozityvizmą ir prigimtinės teisės doktriną vienijančių požymių yra pripažinimas, kad teisė ir moralė – žmonių tarpusavio santykių regulatoriai, priklausantys tai pačiai, t. y. socialinių normų sistemai. Atitinkamas pripažinimas yra aksioma, lemianti išvadą dėl teisės ir moralės normų prigimties bendrumo, kuris savaime pagrindžia, kad visiškai atskirti teisę nuo moralės, t. y. neigti šių normų ryšį (santykį), nėra nei tikslinga, nei apskritai logiška.

IŠVADOS

1. Teisės ir moralės normų panašumai yra šias normas siejančios gijos, kuriomis socialinio elgesio regulatoriai susilieja. Teisės ir moralės santykio glaudumą pagrindžia šių normų turinio bendrumas,

neretai sutampanti teisės ir moralės normų reguliuojamų socialinių santykių sritis bei tai, kad vidiniai motyvai elgtis tam tikru būdu (sąžinė, visuomenės nuomonė) yra ne tik moralės, bet neretai ir

teisės normų vykdymą užtikrinantys veiksniai.

2. Teisės ir moralės normas skiriantys požymiai atskleidžia šių normų stipriuosius ir silpnuosius aspektus, tokiu būdu parodydami, kad teisės ir moralės normos nėra pačios sau pakankamos norint užtikrinti veiksmingą socialinį reguliavimą.

3. Moralės normų galimybes reguliuoti daug platesnį socialinių santykių spektrą, nei tai daro teisės normos, galima laikyti atitinkamų normų pranašumu, kaip veiksmu, galinčiu formuoti visuomenės narių asmenybes, pasižyminčias polinkiu laikytis normų ir be papildomų

išorinių paskatų. Moralės normos teisę daro orientuotą vertybiniu požiūriu ir tokiu būdu vertybės tampa socialiomis, t. y. formuluojamos kaip elgesio taisyklės, esant vertybinei teisės paradigmai, pagedautinus elgesio modelius per teisę paverčiančios privalomais.

4. Siekiant užtikrinti veiksmingą socialinių normų poveikį visuomeniniams santykiams, būtinas teisės ir vertybių per moralės normas, kaip socialinių santykių reguliatorių, lygiavertiškumo pripažinimas, traktuojamas kaip teisės ir moralės normų abipusės priklausomybės, nepaliaujamos sąveikos ir viena kitos papildymo santykis.

Literatūra

1. Bakševičienė R. 2004. Šiandieninės Lietuvos teisės ir kultūros sąsajos galiojančioje Lietuvos teisėje, *Teisė* 52.
2. Finnis Jhon. 2011. *Natural Law and Natural Rights*. Second Edition. New York: Oxford University Press.
3. Lastauskienė, Giedrė. 2006. Vertybiškai neutrali teisės samprata. Jos ženklai Lietuvos teisinėje mintyje ir praktikoje, *Teisės problemos* 1, 51.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. kovo 21 d. nutarimas Nr. 2K-76-942/2017.
5. Kelsen H. 2002. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas.
6. Strauss L. 2017. *Prigimtinė teisė ir istorija*. Vilnius: Tyto alba,
7. Targamadžė, V. 2017. Vertybės sampratos turinio erdvė ir jos reikšmė asmens gyvenime ir valstybės politikoje, *Logos* 10.